

általánosból indul ki (deduktíve halad) és az általános elvekbe belefoglalja a valóságot is. «Különös ismertetőjele, hogy egymást kiegészítő ellentéteket felosztási alapon szeret alkalmazni, az ellentéteket aztán szintézisbe hozza és ezzel a reális valósághoz közeledik.» Természetes, hogy az ő elmélete is kiegészítésre szorul, nem kész épület az, de alaptervezete nagyjából mégis megmutatja, hogyan kell építeni.

Dr. SZELÉNYI ÖDÖN.

A VILÁGIRODALOM OKTATÁSA KÖZÉPISKOLÁINKBAN.

(Második befejező közlemény.)

S ne gondoljuk, hogy ez csak a legújabb idők vívmánya! Ez a szellem lengi át már a *Nasi*-féle törvényjavaslatot, melyben az egységes képezésű középiskolának (liceo) külön irodalmi «általános műveltségi» szaka van, amelyben a németet vagy angolt tanítják, miután már előzőleg a francia nyelv oktatását az alsó fokozatban befejezték.¹ *Cesca* palermói egyetemi tanár tantervében² pedig egyaránt ott szerepel a német és francia nyelv.

Talán az eddig felhozott példák is eléggé meggyőznek bennünket arról, hogy külföldön az idegen nyelvek és irodalmak tanulmányozása sokkal inkább érvényre jut a középiskolában, mint nálunk, holott az eddig bemutatott példákban csak a nagyobb nemzetekre (francia, angol, német, olasz) hivatkoztunk, akik pedig mint már fennebb is hangsúlyoztuk, saját irodalmuk tanulmányozásával is a világirodalomnak számottevő részével ismerkednek meg.

De lássunk még egész röviden egy-két más nemzetet is. A *svéd* gimnáziumok az anyanyelv mellett akár azok «latin», akár ú. n. «reál» ágát vesszük, a modern nyelvek közül a németet (heti 30 óra), az angolt (heti 10, ill. 24 óra), a franciát (heti 17, ill. 19 órában) kötelezőleg tanítják.³ A *norvég* gimnáziumokban a norvégén kívül kötelezőleg tanítják a német, francia és angol nyelvet, sőt még az ú. n. «latin gimnáziumokban» is az idegen nyelvek közül a franciát és németet s az újabb reformtörekvések is hasonló nagy helyet biztosítanak a modern nyelvek oktatásának. A *dán* gimnáziumok hasonló-

¹ Lásd *Kőrösi Sándor*: Az egységes olasz középiskola. Tanáregyl. Közl. XXXVI. évf. 569—72. o.

² *Dr. Giovanni Cesca*: La scuola secondaria, Palermo Reber, 1902. és l. erre vonatkozólag még *Málly*: Olasz középiskolai reformtörekvések. Magy. Pæd. 1903. évf. 372—407. o.

³ Lásd még *Rieger Richard*: Svédország középiskoláinak 1904. évi reformja. Magy. Pæd. 1908. évf. 510. o.

kép (a dánon kívül) a német, francia, angol nyelveket kötelezőleg tanítják. A *németalföldi* gimnáziumok tantervükben az anyanyelven (holland) kívül a franciának (heti 12 óra), németnek (9 óra) és angolnak (9 óra) helyet szorítottak.¹ A *belga* gimnáziumok (humanitás grecques-latines) vidékek szerint a francián kívül (vallon vidéken) flamand vagy német (kötelező), német vagy flamand (szabadon választható) és angol nyelveket, illetve flamand vidéken francián kívül a flamand, német vagy angol (kötelező), angol vagy német (szabadon választható) nyelveket tanítják. A reálgimnáziumokban (humanitás latines) pedig kötelezőleg tanítják a francia, flamand vagy német, német vagy flamand és angol nyelveket, sőt a legújabb reformtervezetben is (pl. Bonny) megtartják ugyanazon nyelvek kötelező oktatását.² Futólag emlitem meg a *svájci* gimnáziumokat, ahol a német, francia, esetleg olasz, illetőleg görögptótló gyanánt angol vagy olasz nyelveket tanítják (de ezeket is legtöbb helyen a görög szakosak is hallgathatják). Végül említsük még meg a *portugál* gimnáziumot, ahol az anyanyelven (portugál) kívül a franciát és angolt is kötelezőleg tanítják és az orosz gimnáziumot, ahol szintén az anyanyelven kívül a franciát és németet is (19—19 órában) kötelezőleg tanítják. Hogy a bolgárok a francia rendszert majdnem a maga egészében átvették, szintén ismeretes.³

Nem akarom mindezen tantervekre vonatkozólag a pedagógia sokszor hangsúlyozott *«non multa, sed multum»* elvét alkalmazni, ez nem is tartoznék dolgozatunk körébe. Pedig nem is emlékeztem meg e helyen a reálskolákról, amelyek pedig a dolog természete szerint mindenütt még több súlyt fektetnek az idegen nyelvek oktatására. De azt hiszem ennyi is elég volt annak kiemelésére, hogy a modern nyelvek és irodalmak tanulása tekintetében mily szellem lengi át a külföld középiskolai oktatását. Láttuk, hogy a nagy nemzetek fiai már saját nyelvük tanulmányozása közben is a világirodalom egy nagy részével ismerkednek meg, de a későbbi folyamatban is legtöbbször még két másik nagy nemzet irodalmával foglalkoznak, kisebb nemzetek pedig a sajátjukén kívül még két, sőt három másik nép nyelvét és irodalmát is tanulmányozzák.

A mi szegény magyar tanulónk világirodalmi ismerete pedig szinte kizárólag a német irodalomból gyatrán és felületesen meg-

¹ Lásd még Nagy Zsigmond: A holland középiskolákról. Magy. Pæd. 1903. évf. 622. o.

² Lásd még Téry József: A belga középiskolák reformja. Tanáregyl. Közl. XXXV. évf. 307. s. köv. o.

³ Lásd még K—n: A középiskolák reformja Bulgáriában. Magy. Pæd. 1909. évf. 256. s. köv. o.

ismert egy-két íróra szorítkozik. Mennyire felette áll pl. egy francia vagy német tanuló világirodalmi ismerete egy magyar tanulóénak!

Pedig ha a nemzetek a világirodalmat nem tanítják külön tantárgy gyanánt, eléggé érthető, hiszen a három legnagyobb kultúr-nemzet irodalmával közelebből megismerkednek s a többi hiányt könnyen pótolhatják. Míg nálunk — bár látszólag mindenben hüén utánoztuk őket, — egész más eredményt értünk el.

Joggal vethetné valaki szememre, hogy a felsorolt példák tanúsága szerint úgy látszik, összetévesztem a világirodalom oktatását a modern nyelvek tanításával. Pedig a dolog csak látszólag áll így; azért történik ez, hogy tantervünket saját fegyverével támadhassuk meg. A középiskola ugyanis — hipokrita módon — csak mellékesen említi meg, hogy a nyelvek tanulásának praktikus célja is van, ezt másodrendű dolognak tartja. Mert mit is mond tantervünk a nyelvek tanulásáról? Nemde a következőket:

«Minden idegen nyelv tárgyalásának abban van tulajdonképeni érdeme, hogy egy idegen, művelő értéke miatt becses népszellem képviselőit állítja közvetlenül az ifjúság lelke elé és ezzel az emberség egyetemes érdekei iránt fejlesztí az érzéket».¹

Nemde azt akarja ez mondani, hogy nyelveket (németet, esetleg franciát stb.) azért tanítunk a középiskolában, hogy ezen kultúrépek szellemi termékeivel, — már pedig mi más lenne ez, mint a népek irodalma — behatóbban megismerkedjünk. A gyak. gimnázium 1894/5-iki teoretikuma is azt hangsúlyozza, hogy idegen nyelveket kell tanítani a középiskolákban, még pedig kell az irodalmi műveltség érdekében. Ámde ha így áll a dolog, nem a legnagyobb ellenmondása-e középiskolai tantervünknek, hogy a világirodalmat nem tanítják külön tantárgy gyanánt? Mert nemde tanítjuk a német nyelvet azért, hogy amint tantervünk mondja, a német szellemi termékekkel megismerkedjünk; de hát — önkéntelenül is az a gondolatunk támad, — a francia, angol, olasz stb. kultúrát nem tartjuk-e megismerésre méltónak? Vagy azok ismerete kevésbé tartozik az általános műveltséghez, mint a németé? Ha pedig a megismerést az illető nyelvek tanulása által érzük el s az angol, francia stb. irodalmat méltónak tartjuk a megismerésre, aminthogy annak kell tartanunk, akkor miért nem tanítjuk az angol, francia stb. nyelveket is. Érthető tehát, hogy *Alexander*² az angol nyelv kötelező tanítását

¹ A gimnáziumi tanítás terve. Hiv. kiadás 4. old. és *Kármán Mór*: Pedagógiai dolgozatai rendszeres összeállításban. Budapest, 1909. II. köt. 228. o.

² *Alexander B.*: Műveltségünk egy elhanyagolt forrása. Tanáregyl. Közl. XXXVI. évf. (1902/03.) 28—41. o.

kívánja, mások¹ viszont a francia és angol, esetleg olasz stb. nyelvek tanítása mellett törnek lándzsát. Csakhogy persze ezt túlzásba nem lehet vinnünk. A klasszikus nyelveknek — sajnos, — még mindig túltengő oktatása gimnáziumainkban a túlterhelés veszélye nélkül csak egy modern nyelvnek (a németnek) tanulását s azt is csak igen szűk keretek között teszi lehetővé úgy, hogy újabb reformtervezeteink is (pl. Fináczyé stb.) nagyobb helyet juttatnak a modern nyelveknek.² Tény azonban, hogy tantervünk szelleme szerint kötelességünk lenne az angol stb. nyelveket is tanítanunk, már pedig ha ezt a jelenlegi megkötöttség mellett nem tehetjük, akkor nemde gondoskodnunk kellene egy olyan összefoglaló tantárgyról, mely a többi nyelvek tanulása által elsajátítható műveltségelemeket rövid idő alatt, de rendszeres formában nyújtja a tanulónak.

A tantervünkben mutatkozó ezen ellentmondást nem is tudják megfelelő helyen eltüntetni. *Kármán* pedagógiai tanulmányaiban³ abból indulva ki, hogy «a mi irodalmunk tudvalevőleg ugyancsak idegen irodalmak hatása alatt fejlődött», így folytatja: «Ez főként a latin nyelv (?) és irodalom hatása volt. Hogy tehát a magunk irodalmát jól megismerhessük és megérthessük, foglalkoznunk kell a latinnal» stb. Magában véve nem hiszem, hogy a latin irodalom nagyobb hatással lett volna a magyarra, mint pl. a francia, mely napjainkban is tart, sőt egyre erősödik, de fogadjuk el az elvet, hogy ennek következtében szükségünk van a latin irodalommal való foglalkozásra. De «az irodalmunkra már is gyakorolt hatás szempontjából tanítanunk kell a latin mellett még a németet is, de mindkettőt (t. i. latint és németet) csak amennyiben hatással voltak irodalmunkra». Ebben is, amennyiben ez a német nyelvre is vonatkozik, erősen kétkednünk kell. «Ennél többet tanítani — folytatja — szükségtelen, sőt veszedelmes is lehet, különösen nagy a veszedelem a modern irodalmat illetőleg», mert — szerinte — ekkor a tanuló nagyon belemerül a modern «fejlődő (!) idegen irodalmakba» s azokhoz hozzászokva, szűknek, kicsinynek fogja tartani a magyart. A következetlenség azonnal látható. Magában véve nem is helyteleníthető, hogy a többi modern irodalom tanítását, mikor ugyanazon elv alkal-

¹ Pl. *Sajó Sándor*: Magyar műveltség, magyar iskola. Tanáregyl. Közl. XLII. évf. (1908/09.) 55—66. o.

² Lásd Az egységes jogositású középiskolákról folyt szakértekezlet jegyzőkönyvét. Budapest, 1906., valamint a *Magy. Pæd.* XV. évf. 10 szám $x+y$ jel alatt: Teendőink a középfokú oktatás terén címen megjelent cikket. V. ö. továbbá pl. *Garda Samu* megfelelő típusú középiskoláját. (A gimn. és reálisk. oktatás egyesítése. Bpest, 1910.) stb.

³ Lásd *Kármán* i. m. 296. s köv. o.

mazásról volna szó, azzal akarja elütni, hogy egyszerre a modern «fejlődő idegen irodalmakról» kezd beszélni, mintha talán az iskolában mi a «fejlődő irodalmat» tanítanók s mintha a francia, angol stb. népek nem lenne meg a maga megállapodott irodalma is, vagy ha a «fejlődőt» csak úgy érti, hogy az irodalmak még jelenleg is folyton fejlődnek, akkor hogyan veheti ki ez alól a német irodalmat?

Vagy talán az nem «fejlődő» irodalom? Avagy a francia, angol stb. irodalom nem volt-e ép úgy hatással a magyarra, mint a német?

Vagy ha ez elfogadható ok volt a latin nyelv tanítására vonatkozólag, akkor mért nem ok a többi modern nyelv tanításánál, melyeknek pedig talán némi praktikus hasznát mégis csak el fogjuk ismerni?

A gyakorló gimnázium 1895/96-iki teoretikuma is azt hangsúlyozza,¹ hogy «nincsen irodalom Európában, mely a maga erejéből növekedett volna. A mi irodalmi műveltségünk is derivált műveltség, ebből szükségképen következik, hogy vannak a nemzeti irodalom mellett még más irodalomhoz tartozó művek is, melyek épen a nemzeti irodalom érdekében kötelességévé teszik az iskolának, hogy növendékeit velük megismertesse». Ha tehát érezzük ezt a kötelességet, akkor miért vagyunk oly lelkiismeretlenek, hogy azt nem teljesítjük?

A jelenleg uralkodó pedagógiai felfogás logikus következményei azok a kijelentések, melyeket Weszely tesz.² A nemzeti irodalom, — mint előzőleg helyesen fejtegette, — arra van hivatva, hogy elfoglalja a klasszikus irodalom helyét. Nem a klasszikus irodalom *mellett*, hanem *ahelyett* kell tanítani. «Világosan látszik, hogy a haladás ebben az irányban folyik. A középkor a maga irodalmát kultiválja, az újkor is a magáét. A középkor irodalma a latin és görög. A modern koré a modern irodalom». «A jövő feladata a klasszikus oktatás gyenge maradványait egészen kiszorítani, a modern irodalomnak pedig helyet adni oly mértékben, hogy teljesen elvégezze azt a feladatot, amit azelőtt a klasszikus irodalom teljesített».

«E célból azután a nemzeti irodalom tanítása ki fog szélesedni a világirodalomná». Már jelenleg is érezhető ez. «De tovább is megyünk a magyar irodalom tanítása körében. Felvesszük az európai irodalmak jelesebb termékeit mind. Minden kulturnemzetnek azokat a termékeit, melyek számot tarthatnak arra, hogy minden művelt ember ismerje őket, mert az van bennük, amit Goethe «allgemein menschlich»-nek nevez»

¹ L. u. o.

² L. i. m. 306. s köv. o.

Középiskolai oktatásunknak jelenleg az irodalmi oktatás nagy, szinte azt merném mondani, nagyobb részét teszi ki és mégsem gondoskodunk arról, hogy e tekintetben valami teljeset vagy csak félig-meddig elfogadható egészet nyújtanánk. A világirodalomnak külön tantárgy alakjában való tanítása nekünk egyelőre még szokatlan gondolat, mellyel meg kell barátkoznunk, de mint láttuk, tantervünk szelleméből és modern pedagógiai felfogásunkból is logikusan következik s erősebb érvényre juttatása már régóta kísért közöttünk. Értecsítőinkben gyakran hangzik fel a panasz, hogy mily hiányos világirodalmi ismereteket gyűjthet a tanuló a középiskolában, sőt nemrégiben *Endrei Ákos* is újból külön is felvetette a kérdést,¹ bár annak hasonló megoldásával egyelőre nem foglalkozott.

Pedig szükségesnek tarthatjuk a világirodalom oktatását más fontos okokból is.

Az egyik különösen újabban játszik nagy szerepet a pedagógiában, mikor mind sűrűbben hangsúlyozzák,² hogy a középiskolának egyik főcélja az is, hogy érdeklődést keltsen fel a tanulóknak az egyes tárgyak iránt. *Lanson* egyenesen ezt tűzte ki az irodalmi oktatás céljává és azt kíváná, hogy az irodalmi oktatás irodalmi nevelés legyen. Azt hiszem, aligha akad olyan tantárgy, mely erre a célra alkalmasabb lenne, mint épen a világirodalom oktatása. Ügyesen összeállított szemelvényekkel s lelkes tanárral, aki hivatása magaslátán áll, e tekintetben — azt hiszem — bámulatos eredményeket lehetne elérni. S ezzel kapcsolatban a modern pedagógia egy másik nagy követelményének is nagyobb mértékben eleget lehetne tenni, annak t. i., hogy már a középiskolában helyes alapokkal bíró esztétikai és etikai nevelést adjunk a tanulóknak. Mert — szinte felesleges is hangsúlyoznom — a remekírókkal való behatóbb foglalkozás rendkívül kiművelné, megfinomítaná a tanulók irodalmi ízlését s ezzel oly alapot adna nekik későbbi pályájukra is, amelyet — ha azt a középiskolában elmulasztottuk megadni — sohasem lehetne helyettesíteni. *Garmo*³ szerint is az irodalmi oktatásnak az a hivatása, hogy az embert a nemes érzelmek világában otthonossá tegye, őt a magasabb életre sarkalja, gondolatait felemelje s vele ideálokat teremtsen.

A másik fontos ok pedig, amely miatt a világirodalom okta-

¹ L. *Endrei Ákos*: A modern irodalmak ismertetése a középiskolákban. Tanáregyl. Közl. e. i. 688—93. o.

² L. pl. *Schneller István*: A középiskolai reformról. Magy. Pæd. 1905. évf. 449—485. o.

³ Principles of secondary education by *Charles de Garmo*. New-York, 1907. (Ism. I. Magy. Pæd. 1908. 488. o. Dr. Kornis Gyulától.)

tására oly nagy súlyt fektetek, a *nemzeti szempont*. S ez talán első pillanatra különösen hangzik! De ha a dolog lényegébe igyekszünk behatolni, rögtön világossá és érthetővé lesz. Nemzeti műveltségünkben mai napig is szinte minden téren a többi kulturnemzetek mögött vagyunk. Egyetlen dolog van, amelyben bátran mérkőzhetünk a többi nemzetekkel és ez éppen irodalmunk. Aranyja, Petőfije egy nemzetnek sincsen. De a tanulóknak nincsen kellő fogalma a más nemzetek irodalmáról s így egészen természetes, hogy ferde világításban, helytelen arányokban látja saját irodalmunkat is. A középiskolában elenyésző keveset hall a többi nemzetek remekíróiról s csakis saját nemzetének irodalmát látja, míg a későbbiekben, ha történetesen egy-két idegen íróval is megismerkedik, már pedig ez szinte kivétel nélkül be szokott következni, szinte bizonyosra vehető, hogy legalább egy időre (pszichológiailag könnyen megmagyarázható okokból) a másik végletbe fog esni, hogy *csak* az idegen írókat fogja nagyra becsülni, mivel egészen új és tág perspektíva nyílt meg szeméi előtt, melynek arányaival még egyáltalában nincs tisztában. Már pedig nem csekély fontossággal bír, hogy mindenről helyes, lehetőleg objektív képet alkossunk magunknak s bár tisztelettel legyünk a külföld remekei iránt is, de azért ezeket a saját irodalmunk remekműveivel szemben ne tartsuk már elvileg is előbbvalóknak. Ennek a szempontnak nálunk, úgy hiszem legkiválóbb képviselője, nagy tudósunk és pedagógusunk, Beöthy Zsolt, ki egyetemi előadásában sohasem mulasztja el e tanulságos szempontnak megvilágítását.

A világirodalom tanítása közben pedig — felesleges hangsúlyoznom, — bőven nyílna rá alkalom, hogy saját jeleseinket a külföld remekíróival összehasonlítsuk s megállapítsuk irodalmunk értékesebb részeit. Szembeállíthatnók pl. Aranyt, Petőfit stb. V. Hugo, Byron, Goethe, Schiller, Heine stb.-vel s az összehasonlítástól, úgy gondolom, nem kellene félnünk. Mindez csak helyesebb fogalmakat adna a tanulóknak saját nemzeti irodalmunkról s azt igazi arányai-ban ismertetné meg vele.

Legyen szabad még egy más körülményre is felhívnom a figyelmet. A mi korunkat a régebbiektől az a körülmény is erősen megkülönbözteti, hogy napjainkban azok a szigorú válaszfalak, melyek a különböző nemzeteket egymástól századokon át elválasztották, szinte egészen leomlottak. Egyik nép tanul a másiktól, igyekszik annak szellemébe behatolni, igyekszik azt megérteni, világnyelveket alkotunk, sőt nemzetközi nevelési és oktatási rendszert is akarunk szervezni,* mivel mindnyájan érezzük, hogy nem-

* L. Kemény Ferenc cikkét a Magyar Pedagógia 1905. évf. 544. old.

csak saját nemzetünknek, hanem egy másik nagy közösségnek — az egész világnak, az egész emberiségnek — tagjai vagyunk. Nemrégiben a francia középiskolák főfelügyelője, *Gautier* tanulságosan fejtegette nálunk ez eszméket.¹ Az ember — mondta — nem él pusztán egy ország számára, hanem a világ, az egész emberiség számára. Szükséges tehát, hogy az ember a más nemzetek nagy szellemi termékeivel is megismerkedjék, hiszen «a más nemzetek megértése élet-halál kérdés a kultúra megértésében». S újból fölvetjük a kérdést, mi által értjük meg legjobban a más nemzeteket. Nemde irodalmuk tanulmányozása által? S mikor az egész világon általános a törekvés, csak mi, akik annyira reá vagyunk utalva, mi ne tegyünk ennek érdekében semmit?

Nagyon korainak tartanám, hogy e helyt egy oly tantárgy részletes tantervével álljak elő, amelyet még be sem vezetünk s amely még rendkívül sok antipathiával fog találkozni. Csak röviden kívánok utalni arra, hogy — szerény véleményem szerint — annak kissé szélesebb alapokon kellene felépülnie, mint az az anyag, melyet Endrei az általános irodalmi műveltség elengedhetetlen részének tart, amelyet — mint maga is mondja — «durva vázlat»-ként állított fel.² Amit ő felsorol, szintén benne kellene lennie, de azt hiszem, pl. Rousseau-nak, Musset-nek, Camoëns, Manzoni, Leopardi, Lope de Vega, Uhland, Lenau, Bulwer, Thakeray, W. Scott, Longfellow, Miczkiewicznek stb. sem lenne szabad a sorozatból hiányoznia, bármilyen szűkre is igyekszünk azt szorítani. De talán hagyjuk ezt egyelőre!

A világirodalom tanításának nálunk az elviekén kívül egy más nagy gyakorlati akadálya is van. S ez — legyünk őszinték, — tanáraink csekély tájékozottsága e téren, amit különben nem is lehet csodálnunk vagy rossz néven vennünk. A középiskolában nem kaptuk meg a továbbmunkálkodáshoz az alapot, az egyetemen szaktárgyaink tanulmányozása vonta el időnket, s az életben lassan-lassan, legtöbbször rendszertelenül egészíthetjük ki hiányos ismereteinket. E tekintetben tehát nemcsak a tanulóknak, hanem a tanároknak is nagy szükségük lenne egy jó kézikönyvre, mely a világirodalmat ha csak legfőbb képviselőiben is, persze elsősorban a magyar irodalmi viszonyokra való tekintettel, tárgyalja, amelyet jelenleg még sajnosan nélkülözünk. Sorok írója éppen ezért elő is készített és rövidesen közre

¹ «A középiskola multja és jelene» é. «conférence»-ában, melyet a «Société française littéraire de Bpest» meghívására nálunk tartott. (Kivonatos ismertetését l. Magy. Pæd. 1910, 293. old. Kaiblinger Fülöptől.)

² L. Endrei fennebb idézett cikkét.

is fog bocsátani egy hasonló kézikönyvet,* mely — mint alább is rátérek — egyelőre segédkönyvül szolgálhatna a világirodalom oktatásához; ennek részletesebb ismertetését nem tartom ezúttal helyénvalónak, csak annyit kívánok megjegyezni, hogy e segédkönyv, mely a világirodalom külön tantárgy alakjában való tanításánál tankönyvül is volna használható, a tanulók szükségleteit tartva szem előtt, elsősorban csak a legfontosabb, a legkiválóbb költőket és írókat tárgyalná. Másodrendű írókat csak akkor, ha a magyar viszonyok megkívánják. Egy-két szóval a legjellemzőbb életrajzi, esetleg korrajzi adatokat is megadná, azután az illető remekíró működésének és fontosságának rövid méltatása következne. Az egyes művek méltatása és ismertetése természetesen az illető író fontosságának megfelelőleg történnék. Lehetőleg mindegyik remekírót szemelvény alapján mutatná be, amennyiben pedig ez nem lenne lehetséges, legalább tartalmi kivonatot adna a legfontosabb művekről. Természetesen az adott szemelvény úgy illeszkednék az egészbe, hogy pl. Dante, Tasso, Milton stb. tárgyalásánál az egész műről fogalmat nyerne az olvasó.

Nagyon tudatában vagyok annak, hogy különösen a tudományos pedagógia szempontjából az egyetemes irodalom hasonló tanítását mennyire kifogásolni lehetne s hogy minden valószínűség szerint lesznek, akik az ez egyetemes irodalomnak hasonló tanítása ellen sietnének az irodalomon való «végigszáguldás» stb. elég gyakran hallott kifogásait hangoztatni. Azért újból is hangsúlyozom — hogy mint alább is szó lesz arról — nem annyira az egyetemes irodalomtörténet tanítását, hanem inkább magának az irodalomnak megismerését tűznök ki célul. S kérdem, nem helyesebb-e, ha az egyetemes irodalom rengetegén, ha csak futólag is, átvezetjük a tanulókat s ezzel talán némi pedagógiai hibát követünk el, minthogy tanulóifjúságunkat a jelenlegi sötét tudatlanságban hagyjuk. A magyar irodalomtörténet oktatása ellen is nap-nap után felhangzanak a fennebb hangoztatott vádak («átszáguldás», felületesség stb.) azt hiszem, mégsem jut senkinek eszébe, hogy magyar irodalmi oktatásunk teljes hiábavalóságát, haszontalanságát hangsúlyozza.

Még csak azt szeretném felemlíteni, hogy ennek az irodalmi oktatásnak — persze kellő óvatossággal — saját korunkra is ki kellene terjeszkednie. Jól ismerjük mindnyájan azokat a veszélyeket, amelyekkel hasonló vállalkozás jár. S nem is gondolok arra, hogy pl. egy legújabb író olyan méltányolást találjon tanításunkban, mint

* Mint az alábbiakból kitűnik, sorok írója e könyv megírásánál más elveket tartana szem előtt, mint pl. a Kéki-féle fennebb idézett segédkönyv.

pl. Shakespeare, Dante stb. De azt gondolom, hogy pl. egy Anatole France, Maëterlinck, Rudyard Kipling, Rostand, De Amicis stb. mégis csak tettek annyit, hogy minden elfogultság nélkül is egy-két egész rövid kis szót szentelhetnénk tárgyalásuknak. Annál is inkább, mivel mégis csak elsősorban saját korunk gyermekei vagyunk; miért támasszunk tehát nehezen áthidalható üröket korunk irodalmi műveltsége és irodalmi oktatása között, mikor azok betöltése az említett keretek között nehézséggel nem jár, az iskolán kívül rendkívül terhelessé és kétségessé lesz, s a mulasztással előálló hiány nem fog arányban állani a befektetendő csekély munkával? A tárgy természete is magával hozza, hogy ezt a tárgyat oly tanárnak kell tanítania, aki a magyar irodalom ismerete mellett a legtöbb külföldi irodalomban jártas, tehát valószínűleg a német vagy francia tanárnak, mivel e szakok legtöbbször a magyarral csoportosítva fordulnak elő. Rendkívül óvatosságnak kellene lennünk a tanár megválasztásában, csak olyat lenne szabad e célra alkalmazni, aki alapos világirodalmi jártasságáról és pedagógiai ügyességéről tanuságot tett, mert ha ezt elmulasztanók és hozzá nem értők kezére bíznók e tantárgy oktatását, megint csak ott állanánk, ahonnan kiindultunk s a lelketlen tanítás csak még jobban hozzájárulna a tanulók szellemi túlterheléséhez. E tárggyal nem mint hideg, lelketlen anyaggal kellene bánni, hanem — mivel első követelménye úgyszólván az érdeklődés felkeltése és ébrentartása lenne, — abba lelkét, életet kellene belevinni. Ennek a tantárgynak nem újabb szellemi megterhelést, hanem inkább szellemi felfrissülést kellene jelentenie, ez lenne a költészet a többi tantárgy rideg prózája közepette!

*

A második megoldás tulajdonképen az elsőnek módosítása, amennyiben a nálunk különösen erős pedagógiai konzervativizmussal tart számot. A nyelvek oktatása megmaradna jelenlegi kereteiben, azonban a világirodalom oktatása mint külön tárgy járulna az eddigiekhez. Abból azonban, hogy az időnek oly természetes megtakarítása, mint az első megoldásnál nem állana elő, önként következik, hogy a világirodalom tanítására más (pl. klasszikus) tárgyak rovására kellene helyet szorítanunk. S mivel e tekintetben is nagyon szűk keretek között mozoghatunk — azt hiszem — meg kellene elégednünk a világirodalomnak, mint külön, mondjuk 2 órás tantárgynak a legfelső (VIII-dik) osztályban való tanításával. Ez persze magával hozná, hogy a tárggyal ismét nem foglalkozhatunk eléggé behatóan s így a bajt — félve a radikális orvoslástól — ismét nem elég gyökeresen gyógyítanók.

E helyen nem hallgathatom el, hogy sokszor hangzik fel a

panasz, hogy a modern nyelvek oktatása (különösen a német) nálunk magasabb fokon is állhatna mint jelenleg s hogy sokan vannak, akik a modern nyelvek oktatásának javításától várják a világirodalmi oktatás lényeges orvoslását is. Ez ellen leghatározottabban állást kell foglalnom. Nálunk különösen a francia nyelvoktatás terén elért eredményekkel — még ha a külföldéhez is viszonyítjuk azt, — nagyon meg lehetünk elégedve. Nem tartom ugyan azt sem különösen az anyag beosztása miatt kifogástalannak, amint azt talán más alkalommal szabad lesz kifejtennem, de micsoda eredményt érhetünk el az irodalom megismerésében idegen nyelv tanulása által? Feltéve, de meg nem engedve, hogy a tanulók az illető nyelvet egészen elsajátítanak, lehetséges lenne-e, hogy ez esetben is minden irodalmi ismeretet az iskola nyújtson? Hisz jól látjuk, hogy magyar nyelvi oktatásunkban is mily kevés művel foglalkozhatik az iskola behatóan, s ha tényleg részletesebben foglalkozik egy-egy művel (Toldi, Zrínyiász stb.) az az év egy tekintélyes részét lefoglalja. S nemde, azok a legjobb tanulóink a magyar nyelvben, akik otthon is foglalkoznak az irodalmi művekkel s nem azok, akik a tankönyvet talán szórul-szóra megtanulják. A világirodalom tanításánál sem lehet semmi esetre sem túlrészletes tárgyalásokra gondolni; ott is a munka egy nagy része a tanulók otthoni feladatává válnék, melyet az iskolában számon kérnek. S ez önként rávezet bennünket arra, hogy a világirodalom remekeinek ismertetését elsősorban szemelvények, másodsorban pedig — bármennyire gáncsoljuk is azt, — tartalmi ismertetésekkel kell eszközölnünk. A világirodalomnak külön tantárgy alakjában való tanítása, különösen ha ezt az először vázolt megoldási mód szerint valószínűsítenék meg, azzal a nagy előnnyel is járna, hogy gimnáziumainkban és reáliskoláinkban egyaránt könnyen keresztülvihető lenne s így a hiányt középiskoláink mindkét fajtájában egy csapásra megszüntetné. Nem lenne meg ez az előnye a megválasztás harmadik módjának.

*

Ezt a különben rendkívül termékeny eszmét *Endrei Ákos* vetette fel,* amikor rámutatott arra, hogy mily könnyen lehetne a világirodalommal való foglalkozást az ú. n. görögpótló tanfolyam keretébe utalni. A görögpótló tanfolyam gimnáziumainkban ugyanis meglehetősen mostoha elbánásban részesül jelenleg. Egyrészt oktatása is meglehetősen elhanyagolt, másrészt magán a kereteibe utalt anyagon is jól látni, hogy csak úgy találomra válogatták össze, hogy legyen mivel kitölteni a görög óráknak megfelelő üresen maradó órákat.

* L. idézett munkát.

Csak mellékesen említtem e helyt, hogy amellet sok intézetünkben még manapság is a tanárok között uralkodó felfogás a görög vagy görög-pótló között való választás alkalmával erkölcsi pressziót gyakorol a tanulóifjúságra, amikor különösen a jobb tanulók a visszatevő hatás elkerülése végett inkább a görögöt választják, holott természetüknek és érdeklődésüknek sokkal inkább a görög-pótló tanfolyam felelne meg. Annál is inkább, mivel a görög-pótló tanfolyam hallgatói elé már úgyszólván nagy akadályokat gördítettünk azzal, hogy sok pályát igazságtalanul és ok nélkül elzárunk előlük, pedig a sokszor hangsúlyozott «klasszikus szellembe való behatolás»-t a görög-pótló tanfolyam jelenleg elhanyagolt oktatása mellett is sokkal jobban elérjük, mint a görög tanfolyamon, mint ezt sorok írójának, ki mindkét tanfolyamot kénytelen volt elvégezni, sajnosan volt alkalma tapasztalni.* De ne térjünk el tárgyunktól! A görög szellemmel való megismerkedésre — úgy gondolom — két év (az V. és VI. osztályban) a görög-pótló tanfolyamon elegendő lenne (hiszen saját irodalmunk megismerésére sem fordítottunk többet). Az V-ik osztályban kényelmesen elvégezhetnők Homeroszt és Herodotost, a VI-dik osztályban pedig a drámaírókat (Aischilos, Sophokles, Euripides), akiknek ezen osztályban való tárgyalatása a poetikára való tekintettel is rendkívül hasznos és ezenkívül megfelelő terjedelemben a jelenleg előírt autorkat (Thukydides, Demosthenes, esetleg Platont stb.).

A hátralevő két évet (VII. és VIII. oszt.) pedig kiválóan kiaknáznánk, ha ezen idő alatt külön az egyetemes irodalommal, foglalkoznánk azon elvek szerint, amelyeket dolgozatom első részében is hangsúlyoztam. A görög irodalom és művelődéstörténet tanulmányozására pedig azért ajánlanék két évet, mivel jelenleg is azon igyekszünk, hogy a két tanfolyam hallgatóinak ismeretei ne legyenek nagyon különbözőek és mivel az V. és VI. osztály tanulóit nem tartjuk szellemileg elég éretteknek arra, hogy velük az egyetemes irodalom rendszeres ismertetését megkezdhetnők. Bár egy másik felfogás is merülhet fel, amelynek szintén megvan a maga jogosultsága, hogy t. i. felesleges lenne a görög nép szellemi termékeivel külön két éven át foglalkozni, hanem ezekkel is csak annyiban foglalkozunk, amennyiben az egyetemes irodalom fejlődése megkívánja, tehát megfelelő arányban mint a többi nemzetek irodalmával. Erre az álláspontra helyezkedve azután az egész négy évet az egyetemes irodalom ismeretetésének szentelhetnők. Akár az első, akár a második felfogáshoz

* Ezt különben a klasszikus nyelvek tanárai is kénytelenek elismerni. L. legutóbb is *Vértesy Dezső* cikkét (A középiskolai görög tanulmányok). Tanáregyl. Közl. e. i. 673. s. köv. old.

csatlakozunk, kétségtelen, hogy a világirodalom tárgyalására mindig elég időnk maradna, hogy abban valami hasznosat produkáljunk. Az egyetemes irodalom ismertetését — szerény nézetem szerint — valami hasonló tankönyv alapján végezhetnők, mint amelyet fennebb futólag vázoltam, amely természetesen a szemelvényekre fektetné a fősúlyt.

Ha a világirodalom oktatását tényleg a görögpótló tanfolyam keretébe utalnók, azt hiszem ezzel nagyon hasznos dolgot végeznénk. Egyrészt megszüntetnők azt a ferde helyzetet, amely jelenleg gimnáziumaink görögpótló tanfolyamait jellemzi, mivel jelenleg létezésüknek egyetlen oka az, hogy alkalmat adjunk a tanulóknak arra, hogy a görögöt *ne* tanulják, nem pedig, hogy valamely célt, pl. bizonyos ismeretek megszerzését elérjük s egészen esetleges, hogy a kurzusban okosabb híjján, a görög és magyar irodalommal foglalkozunk.

A fennebb említett változtatás ezt egy csapással megszüntetné: a gimnáziumi oktatás az V-dik osztálynál erősen megkülönböztetett és elhatárolt két részre oszlana: az egyik a gimnázium klasszikus ága lenne (a görög nyelvvel) a klasszikus műveltség, a másik pedig, a modern ág (a világirodalom ismertetésével) a modern irodalmi műveltség terjesztője lenne. Ezzel a két ellentétes felfogást is kiengesztelhetnők: aki többre becsüli a görög nyelv tanulását a modern irodalom ismereténél, ám tanulja a görög nyelvet, de viszont alkalmat adnánk, hogy a modernebb gondolkodású emberek a felfogásuknak inkább megfelelő s nekik hasznosabbnak tűnő ismeretek szerzésére fordítsák idejüket.

Újból is hangsúlyoznom kell, hogy a görögpótló tanfolyam kereteiben való megoldást csak azért ajánlom, mivel tudom, hogy nálunk mily nehezen lehet valami eszme, megvalósítását keresztülvinni s hogy a legegészségesebb megoldási mód, a nyelvi és irodalmi oktatás különválasztása nem fog kellő méltánylásban részesülni.

Említettük, hogy a felvetett kérdés leghelyesebb megoldásának azt tartanók, hogy különválasztva a nyelvi és irodalmi oktatást, a világirodalmat középiskoláink legfelső osztályában külön tantárgy gyanánt tanítanók. Jelenleg ez — sajnos — rendkívül sok akadályba ütközik, még ha általánosságban el is fogadnák sorok írójának a nyelv- és irodalomoktatás különválasztására irányuló javaslatát. E változtatás nem történhetnék máról-holnapra, új tantárgyat pedig, még ha csak két órásit is, jelenleg a túlterhelés veszélye nélkül nem vezethetnénk be középiskoláinkba. Sorok írója ugyan még jelenlegi tantervünkbe is hajlandó lenne a klasszikus nyelvek egy-egy órájának rovására ezt az új tantárgyat beosztani, mivel nagy fontossága után föltétlenül megilletné a hely s azonfelül jól tudjuk, hogy amit klasz-

szikus oktatásunkban 7 éven át nem tudtunk elérni, azt a VIII-dik osztályban úgy sem fogjuk megtanítani, akár egy órával több, akár kevesebb időt fordítunk rája.

Százan és százan vannak (többek közt sorok írója is) akiknek meggyőződése, hogy középiskoláinkban mutatkozó túlterheltségnek elsősorban a klasszikus nyelvek túltengő oktatása az oka. Azonban ismerve klasszikus filológusaink érzékenységét e pontban, nem akarok e kényes kérdéssel tovább is foglalkozni.

Méltányolnom kell ezenkívül azt is, hogy sok olyan dolognak kellene helyet szorítanunk a felső vagy éppen a legfelsőbb osztályokban, amely szintén rendkívüli fontossággal bír modern életünkben. pl. művészettörténet, földrajz stb. nem is szólva a különösen külföldön sokat hangsúlyozott társadalmi tudományokról, szociológiáról stb.

Mindezen okok tehát arra kényszerítenek, hogy a világirodalomnak külön tantárgy alakjában való oktatásáról egyelőre — sajnos — lemondjunk. De ez nem jelenti azt, hogy legalább más utat ne keressünk, amely ha kevésbé rendszeres formában is, de némileg mégis be fogja tölteni irodalmi oktatásunk hézagait. E tekintetben legcélravezetőbbnek középiskolai oktatásunk jelen kereteiben a következőket tartanám. Mindenekelőtt föltétlenül szükséges, hogy irodalmi oktatásunk egy ily fontos része ne tisztán az oktató tanárok kényétől-kezdvtől függjön, mint jelenleg. Elengedhetetlen követelménynek tartom, hogy ennek elvi fontossága tantervünkben is erősebben kidomborodjék. Nem elég, ha tisztán a tanárok munkájára támaszkodunk, hiszen ebben sokszor a legellentétebb nézetekre és módszerekre találunk, szükséges, hogy a mozgalom felülről is elvileg is erősebb támogatásban részesüljön.

Jól tudom, hogy az Utasítások jelenleg is megkívánják, hogy alkalomadtán a külföldi remekművekkel is foglalkozzunk, azonban ez mégsem történik oly mértékben, mint ahogy szükséges és lehetséges lenne. Nem történik pedig azért, mivel a különböző tantárgyakat, amelyek pedig vállvetve támogathatnák egymást, nem fűzi össze ez az egységes cél. Szerény nézetem szerint a világirodalmi szempontnak nem tisztán a magyar nyelv oktatásának keretein belül kell érvényesülnie, hanem bele kell ebbe vonni mindazon tantárgyakat, ahol csak erre alkalom kínálkozik, tehát a német és francia nyelvi oktatást ép úgy, mint a történelemét, sőt filozófiáét, de mint nemsokára látni fogjuk még azokon kívül is kell terjeszkednie.

Azok az ismeretek, melyeket a tanulóknak jelenleg nyújtunk, oly szegényesek, oly hiányosak, hogy a legcsekélyebb segítséget sem szabad lekicsinyelnünk, még ha azok valamely író vagy művének

puszta említésére is szorítkoznak. Csak említsük minél többször a munkákat, (feltéve persze, hogy annak az adott alkalommal helye van, mert viszont a másik túlzásba sem szabad esnünk!); ha a tanulók azokat többször hallották, lassan megjegyzik maguknak s újabb alkalomkor már lesz némi alap, amire építeni lehet, lesz már egy képzetük, amely köré újak csoportosulhatnak s már ez is haladást jelentene a jelenlegi állapottal szemben. Nekünk egyelőre a nagyobb lelkesedéssel kell pótolnunk azt, amit később talán a részletesebb, behatóbb oktatás révén érhetünk el.

Ennek természetesen első feltétele az, hogy az előadó tanárok magok is alaposabban tájékozva legyenek a külföldi irodalmakban, amire röviden már előbb is rátértünk. Ha ez meglesz, akkor sokkal szívesebben fogjuk magunk is az oly alkalmakat megragadni, amikor a külföldi remekművekkel foglalkoznunk lehet.

Emeljük ki ilyenkor a tanulók előtt azok érdekes részleteit, buzdítsuk őket, hogy velük foglalkozzanak, azokat olvassák s mutassuk meg nekik, hogy mi is nagyra becsüljük e műveket s mi is foglalkozunk velük, ébresszünk bennük kedvet a velük való foglalkozás iránt, amit könnyen elérhetünk, ha kis lelkesültséget viszünk előadásunkba.

Általában azt hiszem, nem hangsúlyozható eléggé, hogy pedagógiai szempontból mily rendkívül fontos, hogy a tanár lelkesedéssel beszéljen, lelkesedéssel adjon elő; nemcsak azért, mivel így a tanulók figyelmét leköti úgy, hogy azok az előadás alatt játszva tanulják meg azt, amit otthon csak verejtékes munkával tanulhatnak meg, hanem azért is, mivel lelkesedésünk önként átragad rájuk, kedvet ébreszt bennök az illető tantárgyak iránt. Ha a tanár úgy végzi munkáját, mint a favágó, mint a napszámos, akkor — mint azt bizonyára mindegyikünk gyakran sajnálattal tapasztalhatta saját középiskolai tanulmányai alkalmával — a tanuló is kedvetlenül, kénytelen-kelletlen, csak kényszerűségből foglalkozik az illető tárggyal. E tekintetben a jó tanár bennem — bocsánat e nagyon is szubjektív hasonlatért — mindig a pelikán madarat juttatja eszembe, amely saját vérével is táplálja fiókáit. Az igazi tanárnak ilyennek kell lennie; ha fel is emésztjük magunkat, ha korábban megőrli is erőnket a tanítás nehéz munkája, legalább az eszmék, melyeket tanítványaink szívébe csepegtettünk bennük tovább élnek! Vigyünk tehát több lelkesedést, öntsünk tehát lelket irodalmi oktatásunkba!

Ha már most a részletekben is vizsgálat alá kívánjuk venni a világirodalom oktatásának a jelen irodalmi oktatás kereteiben való módozatait, azt hiszem erre legelső megfelelő alkalmat a VI-dik osztály anyaga nyújt. Találhatnánk — igaz — már előbb is alkalmat

reá, azonban pedagógiai szempontból elhibázottnak kellene tartanunk hogy a világirodalom részletesebb ismertetését korábban kezdjük A VI-dik osztály tanulója, bármily intelligenciát tételezünk is fel benne, irodalmilag nem elég érett, nem elég művelt, ízlése nem elég finom, irodalmi ítélőképességét pedig csak ezután fogjuk fejleszteni, nem is szólva arról, hogy a magyar irodalmat sem ismeri. Tehát az idegen írók tárgyalásánál kétszeres óvatossággal kell eljárunk. Kizárólag a legelsőbbrangú külföldi írókkal (Shakespeare, Molière, Goethe, Byron stb.) foglalkozunk, vagy ha már foglalkozunk másokkal is, azoknak hibáit, gyenge oldalait ne felejtjük el felhozni. A tanuló, különösen a fiatalabb korban, hajlandó a korábban tanultakat, ha azok gyökeret vertek benne, fontosabbnak tartani, mint azt, amit később tanul. Ha tehát másodrendű írókkal is megismertetnők, az csak megzavarná. Lehetőleg csak olyanokra terjeszkedjünk ki, akiknek — hogy durván fejezzem ki magam — kiválóságára esküdhethnénk, akiket minden kritika nélkül is a legkiválóbbaknak kell tartania. Viszont a kedvező alkalmakat ne igen szalasszuk el magunk előtt. Ne elégedjünk meg pl. a dalok tárgyalásánál azzal, hogy esetleg *Anakreon* egy költeményét is bemutassuk, ne mulasszuk el, hogy *Goetheről*, *Heinerről* is egy-két szóval meg ne emlékezzünk, szembeállítva a mi dalköltőinket a németekkel, franciákkal (*Victor Hugo*, *Béranger Musset*) esetleg — ez az osztály intelligenciájától függ, — olaszokkal, angolokkal (*Leopardi*, *Burns*); látszólag csekélység, amit végezünk, de megbecsülhetetlen fontossággal bír a tanulóra, aki ha e költőknek csak neveit és működési körét hallotta is, legalább némileg tájékozva lesz egyéniségükről.

Nagyon helyes pl. az az elv, melyet *Riedl* Poetikájában követ, amikor megemlíti az illető költői műfajok legkiválóbb külföldi képviselőit, de azt gondolom rendkívül nyernének tankönyvei pedagógiai szempontból, ha pl. a dalok közé Goethe, Heine, Byron, Victor Hugo stb. egy-egy költeményét is felvenné, vagy pl. a tanító költemény tárgyalásánál *Arany Vojtina Ars poetikája* mellé egy-egy szemelvényt állítana *Horatius* és *Boileau* műveiből stb.

Mert ha ez elv, amelynek fontossága különösebb fejtegetésre sem szorul, érvényesülhet majdnem minden poetikai tankönyvünkben, amikor pl. a balladák tárgyalásánál felveszik mutatvány gyanánt az «*Edwárd*» c. skót népballadát, — nem vizsgálom e helyen, hogy miért ép ezt a szemelvényt — akkor igazán nem értem, miért ne lehetne ugyanez elvet alkalmazni, mint olvétve egy-két kísérlet akad is újabb tankönyveinkben, más műfajok tárgyalásánál is, amikor ennek haszna nyilvánvaló, amikor szintén nem csekély fontossággal bírna az idegen művekkel való összehasonlítás.

A vallásos eposzok tárgyalásánál ne mulasszuk el pl., hogy *Dante*, *Tasso* és *Milton*-nel kissé behatóbban foglalkozzunk, természetesen elsősorban műveiket, melyekből egy-két szemelvényt is bemutatunk, véve vizsgálat alá, de emellett nem mulasztva el azt sem, hogy életüket, korukat is egy-két nagyon rövid, de jellemző vonással ismertessük.

E tekintetben már találunk is hasonló irányú törekvésekre. *Négyessy* pl. elég behatóan foglalkozik Poetikájában a világ nagyobb eposzíróival; hasonló elv jut érvényre pl. *Endrei* Zrinyiasz kommentárjában,¹ aki Zrinyivel kapcsolatban világítja meg a világirodalom néhány nagyobb epikus művét (Megszabadított Jeruzsálemet, Örjögő Lórántot, az Aeneist stb.) Ennek a törekvésnek kellene tehát poetikai tankönyveinkben érvényesülnie, még pedig nemcsak egyes részleteknél pl. eposzoknál, hanem a poetika egész terjedelmében, tehát a drámai és lírai műfajok tárgyalásában is. «Élvezhető fordítások — hangsúlyozza *Endrei* is² — most már bőven állanak rendelkezésünkre, *Szász Károly*, *Dóczi*, *Radó*, *Ábrányi*, *Endrődi* s más jeles műfordítóink tollából»; az elv érvényre juttatása tehát könnyen lehetséges lenne.

De szerény véleményem szerint, ennek nemcsak az illető «műfajok képviselőinek megnevezésére és fontosabb és érdekesebb költeményeik felolvasására» kellene szorítkoznia, mivel ez ismét a tanár egyéni tetszésétől tenné azt függővé, hanem szükségesnek tartanám, hogy ez a tanárnak egyenesen kötelességévé tétessék s már a tankönyvnek megírásánál is érvényesüljön. Ennek egyebektől eltekintve az a haszna is megvolna, hogy tanulóink híresebb műfordításainkkal is megismerkednének, amikről jelenleg ugyancsak halvány fogalmaik vannak.

S hogy munkánkat gyümölcsözővé tegyük, készíttessünk a külföldi irodalmi vonatkozásokról már a VI-ik osztálytól kezdve külön jegyzetet, melyet a tanuló a VII-ik és VIII-ik osztályban kiegészítsen s így különösen az utolsó három év alatt tetemes irodalmi ismeret-tőkére tegyen szert. Egy ilyen jegyzet készítésének fontossága, feltéve természetesen, hogy azt lelkiismeretesen ellenőrizzük, azt hiszem annyira szembeötlő, hogy arra felesleges tovább is szavakat vesztegetnem.

¹ L. Jeles írók iskolai tára megfelelő füzetét.

² L. fennebb idézett cikkét, *Tanáregyl. Közlöny* 1911. évfolyam 691. oldal.

Bár e dolgozat — különösen elvi szempontjaiban — már régebben is készen állott, örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy reá hivatkozzam, mivel ebben saját szempontjaim helyességének is támogatását látom.

Nyilvánvaló dolog azonban, hogy tankönyveink, a fennebb hangsúlyozott elvnek, hogy t. i. idegen írókat is bemutassunk szemelvényekben, nem minden esetben tehetnének eleget. Így elsősorban a drámai műfajok tárgyalásánál. S ez önként rávezet bennünket jelenlegi irodalmi oktatásunk másik hiányára, t. i. a házi és magánolvasmányok hiányos voltára.

Azt hiszem sehol sem talál ellenvetésre az a kijelentésem, hogy a drámai műfajok tárgyalásánál elengedhetetlen, sőt lehetetlen, hogy a külföld remekíróira is tekintettel ne legyünk. Tantervünk méltányolva ennek fontosságát, a VI-ik osztály részére az idegen irodalmakból megkívánja *Shakespeare* egy drámájának és *Sophokles* egy tragédiájának olvasását is. De pl. *Molière* bármely darabjának olvasásáról nem szól egy szót sem, pedig úgy gondolom, ez majdnem olyan fontossággal bír. Viszont *Sophokles* tragédiájának olvastatását a VI-ik osztályban nyugodt lélekkel elengedhetnők, mert akár a görög nyelv és irodalom tárgyalásának későbbi folyamában, akár a görögpótló tanfolyamon bőven alkalma lesz a tanulónak, hogy vele megismerkedjék.

Ehelyett nagyon hasznosnak tartanám, ha ugyanekkor (t. i. a VI-ik osztályban) pl. *Cornelle* (esetleg *Racine*) egyik darabjával is megismerkednék és pl. a spanyol irodalomnak is némi elégtételt szolgáltatnánk mondjuk *Calderon* *Az élet álom* című művének (esetleg *Moreto* egy művének) olvasásával.

Nem akarok e helyt részletesebben is foglalkozni a tantervünk által felvett magán- és házi olvasmányokkal, ez messzire vezetne.¹

Csak a figyelmet óhajtottam erősebben felhívni arra a körülményre, hogy tantervünk mily keveset tesz az általános irodalmi műveltség érdekében. Jól tudom, hogy a legjobb magyar tanár, aki csak kissé magasabb szembontból tekinti a magyar nyelv tanítását, igyekszik odahatni, hogy tanítványai pl. *Molière*, *Corneille* stb.-vel is megismerkedjenek; azonban úgy hiszem, ez a kérdés elég fontos ahhoz, hogy középiskolai tantervünkben is feltűnőbb nyomát hagyhatná.

Örömmel kell megállapítanom, hogy sok tekintetben mások is egyetértenek sorok írójával,² amit azon körülményből is megállapíthatunk, hogy tankönyveink írásánál és bírálatánál újabban a világ-

¹ Ezzel a tárggyal, melyről *Bartha József dr.* Észrevételek a magyar nyelv és irodalom oktatásáról c. (Magyar középiskola e. i. évf. 5. és 6. számában) nem egy megszívlelésre méltó dolgot mond el, talán külön alkalommal fogok foglalkozni.

² L. pl. *Philipp Kálmán dr.* Az irodalomtanítás elméletéhez című tanulmányát (Magyar középiskola e. i. 8. és különösen 9. számában), mely hasonló szempontokat is hangsúlyoz, mint a jelen dolgozat.

irodalom tekintetbevétele egyre fontosabb szerepet játszik, amit teljes mértékben méltányolnunk kell.

Még csak egy-két szót az általunk hangsúlyozott elv érvényesüléséről a VII. és VIII. osztály magyar tanításában. A dolog természetéből is következik, hogy e helyt a világirodalmi vonatkozásokat az egyes írókkal kapcsolatban kell, vagy kellene tárgyalni, tehát — mint pl. Endrei is hangsúlyozza — Bánk bánnal kapcsolatban Shakespeare-t, Az ember tragédiájával a Faustot, a Fanni hagyományával a Werthert, Bessenyeivel kapcsolatban Voltaire-t stb. stb.

Ez az elv különben — persze a Beöthy-féle tankönyvek hatása alatt — már eddig is érvényesült nálunk az irodalomtörténeti kézikönyvekben, sőt egyre erősebben érvényre jut.¹ E tekintetben azonban sokat úgy sem várhatunk. A VII. és VIII. osztály magyar tanításának célja elsősorban mégis csak az, hogy a magyar írókkal és művekkel ismerkedjenek meg a tanulók, ez osztályokban tehát semmiestre sem szabad a világirodalmi szempontot erőszakosan is érvényesíteni, hanem csakis annyiban, amennyiben az illető írók megismeréséhez hozzájárul. Ezenkívül pedig a magyar irodalom tanításánál, amíg egy bizonyos módszer helyessége feltétlen beigazolást nem nyert, sohasem lenne szabad a tanár kezét erősebben megkötni; az irodalom tanítása szabadabb mozgást kíván, nem tűri a szigorú formákhoz kötöttséget. Különben ebben is úgy gondolom, hogy ha a VII. és VIII. osztály magyar tanítása nem annyira irodalomtörténet lenne, ami végre is a tudósok feladata, hanem inkább magának az irodalomnak a nagyobb írók behatóbb tanulmányozásán alapuló ismertetése lenne, (olyanfélére gondolok, mint pl. Weszelytől jobb elnevezés híján életrajzi iránynak nevezett² eljárás mód), akkor a külföldi irodalmi művekkel is részletesebben és behatóbban lehetne foglalkozni és a különböző irodalmi hatások kimutatásánál mélyebben be lehetne hatolni úgy a magyar, mint legtöbbször az idegen remekírók egyéniségébe, ami útját állaná a jelenleg is dívó felületes, betanított frázisokon alapuló ismeretek terjesztésének.

A felsőbb osztályokban jelenleg szokásos irodalmi oktatástól töltsöket — még ha erősebben kidomborítjuk is a világirodalmi szempontot, — nem várhatunk; a helyzet javulását e tekintetben az irodalom tanításának egészségesebb megoldása fogja meghozni.

Hogy a német és francia nyelv oktatása szintén nagyban elősegíti a világirodalmi ismeretek szerzését, az nagyon természetes. Már csak az elvégzendő anyag természeténél fogva is, hiszen a két

¹ L. pl. *Prónai Antal dr.* A magyar irodalomtörténeti kézikönyvét.

² L. Weszely i. m. 315. és köv. oldal.

legfelsőbb osztályban az illető nemzet irodalmának történetét is tanítjuk. Minél intenzívebben úzzuk a nyelvek tanítását, annál könnyebben fogjuk irodalmuk ismeretét is elérni, ez természetes, azonban mint már fennebb is hangsúlyoztuk, az intenzívebb tanításhoz szintén nem szabad nagyon vérmes reményeket fűznünk. Annyira azonban mindenesetre vinnünk kellene, hogy a tanulók könnyebb magánolvasmányokat az illető nyelven külső segítség nélkül is el tudjanak végezni.

Nem hallgathatom el e helyt, hogy e tárgyak tanításánál is alkalmazni kellene a kölcsönös vonatkoztatás elvét. A magyar irodalmi ismeretek reánk nézve mégis csak a legfontosabbak, azért az idegen irodalmi ismereteket lehetőleg minél több szállal kell saját irodalmunkhoz fűznünk. Azt az eljárásmodot tehát, amelyet a magyar tanításnál alkalmaztunk, megfordítva alkalmazzuk az idegen művekre is: a Faustot vonatkoztatassuk az Ember tragédiájára, a Werthert hozzuk kapcsolatba a Fanni hagyományaival, Voltairet Bessenyeeivel stb. stb. Így egységes szempont fog uralkodni egész irodalmi oktatásunkban, a tantárgyak nem egymástól elszigetelt, összefüggéstelen anyaggá lesznek, hanem egy nagy, egységes egészé tömörülnek, melynek magját a magyar irodalom ismerete teszi.

Már fennebb hangsúlyoztuk, hogy a világirodalom ismertetésének előmozdítására egyelőre bele kellene vonnunk a történelmet is. E tekintetben feleslegesnek tartom kiemelni azt a kölcsönhatást, mely történelem és irodalom között fennáll. Mindnyájan jól tudjuk, mennyire elősegíti egyiknek ismerete a másikat. A történelem tanára tehát szintén rendkívül megkönnyítheti a mi munkánkat is. A művelődéstörténeti háttér — különösen a történelem modernebb szellemi tanításában — rendkívül fontos szerepet játszik; ilyen alkalmakkor tehát a történelem tanára ne mulassza el, hogy a világirodalom remekeire is kiterjeszkedjék, amelyeket egyik nagyon fontos oldalukról jellemezhet, amikor t. i. azokat mint a korszellem legkiválóbb képviselőit állítja a tanulók elé. Hogy azonban a világirodalom mtanítását egyenesen a történelem tanításába vigyük be, azt pedagógiai szempontból — mint alább rátérek — elhibázottnak tartanám.

Végül, amennyire lehetséges, a filozófia oktatását is belevonnám a világirodalom ismertetésének előmozdításába. A pszichológia keretében pl. a különféle érzelmekeket tárgyaljuk, melyek az ember lelki életének alapvető tényezői. Ezeknek legjobb példáit a világirodalom remekeiben találjuk meg. Hivatkozunk tehát ilyen alkalmakkor Shakespeare, Molière, Sophokles, Rousseau, Cervantes stb. stb. műveire és az azokban előforduló alakokra s mutassuk be azokon, hogy az «örök emberi» hogyan jut kifejezéshez. Ennek a szempontnak talán szintén lehetne némileg érvényesülnie a filozófiai tankönyvek megírásánál is.

Középiskolai oktatásunkban a világirodalom tanítását annyira elhanyagoltnak tarthatjuk, hogy — azt hiszem — joggal használunk fel célunk elérésére minden kínálkozó alkalmat. Semmiféle segéd-eszközt sem szabad e tekintetben kevésre becsülnünk, akármilyen kevés eredménnyel járna is annak használata. E helyt még két ilyen apróságra szeretném a figyelmet felhívni. Az egyik az önképzőkör. Ha a tanulóknban sikerül érdeklődést keltenünk a világirodalom remekei iránt, akkor az önképzőkörökben kellő irányítás mellett szintén hasznos munkát végezhetünk. Persze itt sem tévesztjük szem elől, hogy első és főcélunk mindig a magyar irodalom megismerése marad. De ismerjük a tanulóknak természetét, hogy mily örömmel ragadják meg, különösen ha nekik érdekesebb dolgokról van szó, hogy tanuló-társaik előtt irodalmi ismereteiket, olvasottságukat fitogtassák stb. Ha ezt kellő mederbe tereljük, gyümölcsötöző munkásságot végez-tethetünk a tanuló ifjúsággal. Természetesen a vezető tanárnak itt kétszeresen résen kellene lennie, hogy az irány ne fajuljon el, ne legyen végletessé s hogy az uralkodó eszmének fényére ne vessen árnyékot.

A másik dolog, amelytől szintén némi eredményt remélek, a közvetlen szemlélet lenne. Ha egy-egy idegen íróról beszélünk, mutas-suk be az illető képét, a vele esetleg kapcsolatos érdekesebb dolgokat. Nagyon hasznos lenne e tekintetben, ha pl. középiskoláink VII-ik és VIII-ik osztályában, esetleg másutt is a világ nagy lángelméinek ké-pét kifüggesztenők egész rövid kis méltatással látva el azokat, pl. ilyen formában : «*Molière* (1622—1673.) XIV. Lajos kortársa, a franciák legkiválóbb vígjátékírója, a «Fösvény», a «Tudós nők», «A képzelt beteg», «A nők iskolája», «Tartuffe» és számos más kiváló vígjáték szerzője, melyekben az emberi félszégeket nevetségessé teszi.» Meg-engedem, hogy többen is lesznek a tanulók között, akik tudnak valamit Molière-ről, de viszont azt is tudom, hogy a tanulók átlaga nagyon kevésé van tájékozva még a Molièrehez hasonló elsőrangú írók működéséről, koráról stb. is.

Nagyon helyesnek tarthatjuk azonkívül azt az eszmét is, ame-lyet Endrei vetett fel, midőn azt ajánlja, hogy a tanulók előkészítése céljából már az alsóbb osztályokban is vegyünk fel középiskolai tan-könyveinkbe oly szemelvényeket, melyek a felsőbb osztálybeli olvas-mányokat mintegy bevezetnék, előkészítenék, pl. a Lamb-féle Shakes-peare-meséket és hasonlókat. Annál is inkább, mivel tankönyveink jelenleg egyoldalulag az ókor szolgálatában állanak.¹

¹ Részletesebb fejtegetés helyett legyen szabad Endrei fennebb idé-zett cikkére utalnom.

Utolsó segédeszköznek a világirodalom tanításában egy hasonló segédkönyv használatát ajánlom, mint amelyet dolgozatomban első részben vázoltam. Mint ott röviden elmondottam, e segédkönyvnek főleg a leghíresebb írókkal kellene foglalkoznia, azok életéről is elmondana egyet-mást, esetleg egész rövid irodalomtörténeti háttérrel is adna. Főrészt azonban a szemelvények s amennyiben ez nem lenne lehetséges, a tartalmi kivonatok tennék, mert az anyag rendkívüli nagysága s a rendelkezésre álló idő rövideje más megoldást lehetetlenné tesz. *Császár Elemér* is elismeri, hogy «az iskola, ha elvi álláspontjából nem enged is, a gyakorlatban rászorul arra, hogy a remek helyett azok kivonatát, tartalmi ismertetését adja tanítványai kezébe».¹ Hiszen még Németországban is már régen felhagytak azzal,² hogy a középiskolában, akár csak a német nyelv oktatásának keretein belül is, rendszeres irodalomtörténetet tanítsanak.

Hogy e könyv forgatása minél hasznosabb legyen, megfelelő helyen támpontok gyanánt — persze csak dióhéjban — a magyar irodalom megfelelő fázisait is bele lehetne illeszteni. Úgy gondolom, egy hasonló kézikönyv nagy szolgálatot tenné a tanárnak is, aki legalább rendszeres összeállításban kapná kézhez a különben nehezen és csak nagy fáradsággal összegyűjthető anyagot, de főleg a tanulóknak nézve lenne rendkívüli haszonnal, mivel így könnyűszerrel juthatnának ehhez, a mai nap rájuk nézve szinte teljesen ismeretlen s nagyrészt megközelíthetetlen világhoz. A kézikönyv persze főleg akkor válnék rendkívül hasznossá, ha a tanulóktól tényleg megkívánnók, hogy az időnként előforduló idegen vonatkozásoknak abban utána nézzenek.

Azt hiszem addig, míg a világirodalom tanítását gyökeresebb reformok nem orvosolják, ezzel a segédeszközzel is nagy mértékben hozzájárulhatnánk a jelenlegi visszás állapotok javításához. E kézikönyv használata magában véve nem elegendő, annak kapcsolódnia kellene a már, fennebb hangsúlyozott elvekkel, hogy némi eredményt érjünk el. A világirodalom oktatása körül mutatkozó bajokat azonban ezzel sem fogjuk megszüntetni, azért újból is sietek hangsúlyozni, hogy ezt csak szükségből és csak addig tesszük, amíg nem gondoskodunk arról, hogy a tanulók világirodalmi ismereteiket rendszeres oktatás alapján szerezzék meg.

*

A Tanáregyesület legutóbbi ülésén a világirodalom oktatásáról

¹ L. Hivatalos Közlöny e. i. 12. sz. 256—58. old.

² L. R. Lehmann: *Der deutsche Unterricht. Eine Methodik für höhere Lehranstalten*, Berlin, 1897, 34—38.

folyt eszmecsere alkalmával felmerült az a terv is, hogy a világirodalom tanítását a történelem keretébe utaljuk. Előadó * ezt egyrészt irodalmi tanításunk helytelen voltával, másrészt a történettudományról változott modern szellemű felfogásunkkal támogatta. Az irodalomtörténet természeténél fogva is a történelem keretébe tartozik. Azonban bármilyen oldalról is tekintsük az irodalmi műveket, ragadjuk meg azokat — ha úgy tetszik, mint előadó kívánta — történeti tartalmuknál, mégis az irodalomtörténet-tanításnak a történet kereteibe való utalását elhibázottnak kell tartanunk. Még ha el is fogadjuk elvnek, hogy az irodalmi művek tárgyalásánál elsősorban a történelmi tartalmat kell tekintenünk, — amihez pedig szintén ugyancsak szó fér — akkor is praktikus okok egyenesen lehetetlenné teszik az egyetemes irodalomnak, vagy ha úgy tetszik irodalomtörténetnek a történettel együtt való tárgyalását. Nem is szólok e helyütt arról, hogy ez már csak az idő szűk voltánál sem lenne lehetséges, mivel annak vagy az irodalomtörténet vagy a történelem tanítása adná meg az árát; csak azt kívántam megjegyezni, hogy ezt a megoldást már magában véve az is lehetetlenné teszi, hogy akkor — természetesen — maguk az előadó tanárok sem bírnának kellő tájékozottsággal az előadandó anyagban. Mindenkor tisztelettel hajlok meg történet-tanáraink kiváló szaktudása előtt, de viszont csak a régi mondásra hivatkozom: *«Ne sutor ultra crepitam!»* Az irodalomtörténet manapság ép oly óriási anyagot felölelő tudomány, miát a történelem, különösen a mi esetünkben, amikor az egyetemes irodalom tanításáról van szó. Mindkettő megismeréséhez egy-egy émberelet sem elegendő. A történet tanárától nem lehet tehát megkívánni, hogy ismerje azokat a műveket, melyekkel e terv szerint folytonosan kénytelen lenne a tanulók előtt foglalkozni, még sokkal kevésbé, mint az irodalomtörténet tanárától, hogy a történelemben (az őt nem érdeklő részletekben is) alaposan tájékozva legyen. Pedig hová jutnánk, ha még a tanár sem ismerné azokat a műveket, melyekről előadást tart!

Másrészeről pedig — mint arra mindjárt e terv felmerülése alkalmával is figyelmeztették — a történelem és irodalom szempontjai is teljesen különböznek; ezek összeegyeztetése megint csak erőszakkal lenne lehetséges s akkor újból csak azt érnék el, hogy sem az egyikben, sem a másikban nem tudnánk gyümölcsöző munkát végezni.

*

Fejtegetéseink végpontján sietek azok eredményét összegezni. A világirodalom oktatása jelenleg középiskoláinkban annyira elhanyagolt, hogy feltétlen orvoslásra, még pedig gyökeres orvoslásra szorul.

* L. Czóbel Ernő előadását. Tanáregyesületi Közl. e. i. 398. s. köv. old.

I. a) E tekintetben legcélravezetőbb nyelvi és irodalmi oktatásunkat különválasztása volna, aminek úgy nyelvtanításunk, mint irodalomoktatásunk nagy hasznát látná. Mivel a nyelvi oktatásból az irodalmi részletekre fordított idő ezen terv szerint felszabadulna, a különböző nyelvek tanításánál így nyert időt könnyen fordíthatnók az egyetemes irodalomnak magyar nyelven való összefoglaló ismertetésére, melyet külön tantárgy keretében középiskoláink két felső osztályában (pl. heti 3 órában) végeznénk.

A nálunk nagyon erős pedagógiai konzervativizmusra való tekintettel másik két, bár sokkal kevésbé kielégítő megoldásra is gondolhatunk:

b) Az egyik a nyelvtanítás jelenlegi módja mellett is az egyetemes irodalomnak külön tantárgy alakjában való tanítása. Mivel ennél a megoldásnál az időt nem nyerhetjük oly módon mint az előbbinél, azért kénytelenek lennénk e tárgynak helyet szorítani, aminek elsősorban a klasszikus nyelvek rovására kellene történnie; de éppen erre való tekintettel csak a VIII-ik osztályban mint 2 óras tantárgyat taníthatnók.

c) A másik megoldás szerint a világirodalommal való foglalkozást a görögpótló tanfolyam kereteibe utalnók, még pedig annak szintén két utolsó évére hagyva a vele való foglalkozást.

Leghelyesebbnek tartható a megoldás első módja, mivel gimnázium- és reáliskolákban egyaránt könnyen keresztülvihető; a második megoldás már a reáliskoláknál nehézségekkel járna, míg a harmadik kizárólag a gimnáziumokra volna alkalmazható.

II. Addig is, míg a baj gyökeresebb orvoslása megtörténik, középiskolai oktatásunk jelenlegi keretei között is törekednünk kell a visszas állapot megszüntetésére.

Ehhez mindenekelőtt szükséges, hogy a világirodalmi ismeretek terjesztésének elengedhetetlen volta elvileg (tantervünkben) is erősebben kidomborodjék, de a tanároknak is minden alkalmat meg kell ragadniok a hiányok pótlására. Az első legjobb alkalom erre a poetika tárgyalásánál kínálkozik. Azért poetikai tankönyveink is helyesen tennék, ha a világirodalmi szempontot erősebben érvényre juttatnák. Felhasználjuk ezenkívül a nemzeti irodalom tanítását, a magán- és házi olvasmányokat, melyeket helyesebben válogatunk és állítunk össze; a magyarázatok kapcsán tárgyalunk külföldi irodalmi vonatkozásokról a felsőbb osztályokban (különösen V—VIII-ig) külön jegyzetet vezetünk; minden más segédeszközt (önképzőkör, szemléltetés) felhasználunk, s a tanulókat ráfogjuk arra, hogy az ilyen célt szolgáló kézikönyvben önállóan is kiegészítsék világirodalmi ismereteiket.

Egyelőre a gyökeresebb reformok életbelépéséig lelkesedést kell a tanuló ifjúságban kelteni az ilyen irányú tanulmányok iránt, de viszont túlzásba sem szabad esnünk: a magyar nemzeti szempontnak mindig meg kell tartania uralkodó szerepét!

Irodalmi oktatásunknak nem ez az egyetlen hiánya, mint ezt a dolog természete is magával hozza, s ha ezt orvosoltuk is, mindig fogunk találni benne olyat, ami javításra szorul. Ezt már a fejlődés örök törvénye is magával hozza. De sorok írója talán mégsem végzett egészen hiábavaló munkát, ha nem is sikerül mást elérnie, mint hogy a figyelmet nagyobb mértékben ráterelje irodalmi oktatásunk ezen régi és sokszor fájón érzett hiányára.

DR. DENGI JÁNOS.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A pedagógia és segédtudományai. A pedagógia azok közé a kialakulóban levő tudományok közé tartozik, amelyeknek még elég gyakran kétségbe vonják a létjogosultságát is. Evvel a kérdéssel foglalkozik *Carl Andrae* is egyik előadásában. (*Zeitschr. f. päd. Psychologie u. exp. Pädagogik* 1911.) Három főproblémát állapít meg, amelyek specifikusan pedagógiaiak: 1. Hogyan lesz a tudomány műveltséggé? 2. Lehet-e az ember belső életét alakítani és hogyan kell ennek történnie? 3. Hogy szabadul fel valamely szellemi erő, hogyan lehet hatékonyan megindítani a belső fejlődést? Minthogy mindez a tanulóban megy végbe, a pedagógiának a nevelés tárgyának vizsgálatával kell kezdődnie (gyermektanulmány). Ehhez járul a nevelési munkának a vizsgálata abból a szempontból, hogy melyek a feltételei, milyen a jellege és mely célokra törekszik. Végül a nevelés műhelyeinek munkáját és történetét is meg kell ismerni. Ebből háromféle dolog következik: először, hogy a pedagógiai tudomány, nem művészet; másodsor, hogy nem alkalmazott tudomány és harmadszor, hogy önálló területen kell kutatnia, különleges, feladatokat megoldania. Legfontosabb ez az utolsó megállapítás, mert a pedagógia nem lehet el segédtudományok nélkül, de ez nem befolyásolja önállóságát. Szó sincs tehát arról, hogy valamely más tudományba be lehetne olvasztani. Különösen vonatkozhatik ez a lélektanra, amelynek igen nagy a fontossága a pedagógia szempontjából, azonban a lélektan csak úgy lehetett igazán hasznára a pedagógiának, hogy a normális lélektanból kifejlődött az ifjúkor lélektana, hogy érvényre jutott a pszichogenetikus szempont. Ez, hogy a segédtudományok is